

Πως γράφουμε ένα φιλοσοφικό δοκίμιο

1. Για ποιον και γιατί γράφουμε

Ένα φιλοσοφικό δοκίμιο, όπως κάθε δοκίμιο που προορίζεται να διαβαστεί, γράφεται με κάποιον σκοπό και απευθύνεται σε ορισμένο κοινό. Ας αρχίσουμε με τον σκοπό.

Η φιλοσοφική γραφή είναι είδος ενός γένους που θα περιγράφαμε ως “δοκιμιακό”, ουσιαστικό χαρακτηριστικό του οποίου είναι ότι υποστηρίζει μία θέση. Είναι σημαντικό λοιπόν να καταλάβουμε ότι η φιλοσοφική γραφή εν γένει και το φιλοσοφικό δοκίμιο ειδικότερα σκοπεύουν να πείσουν για μία θέση σε ένα φιλοσοφικό ζήτημα και τίποτα άλλο πέρα από αυτό. Το φιλοσοφικό κείμενο δεν μας επιφυλάσσει εκπλήξεις, δεν μας κρύβει το τι θα συμβεί στη συνέχεια, δεν μας δίνει πληροφορίες που δεν χρησιμεύουν για την απόδειξη της θέσης, δεν κάνει παρεκβάσεις. Η φιλοσοφική γραφή διαφέρει έτσι σημαντικά από την λογοτεχνική. Το λογοτεχνικό κείμενο δεν έχει μια θέση, δεν θέλει να πείσει για κάτι. Ο συγγραφέας του λογοτεχνικού κειμένου έχει φυσικά θέσεις, και αυτές αντανακλούνται με κάποιον τρόπο στο κείμενό του, και φυσικά και ο αναγνώστης ενίοτε συγκροτεί μια θέση μέσα από αυτό και πείθεται ή όχι σε αυτή. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι το κείμενο το ίδιο έχει μια τέτοια θέση που στοχεύει να αποδείξει και να πείσει για αυτήν. Για τον λόγο αυτό η σχέση του συγγραφέα του λογοτεχνικού κειμένου με το κείμενό του αλλά και του αναγνώστη είναι πολύ πιο “πλάγια” και περίπλοκη, γιατί το κείμενο δεν διεκδικεί μία και μόνο ερμηνεία αλλά παραμένει εγγενώς ανοιχτό σε ερμηνεία, πράγμα που κάνει ιδιαίτερα σύνθετη τη συζήτηση σχετικά με την αξία του λογοτεχνήματος. Στην περίπτωση του φιλοσοφικού κειμένου τα πράγματα είναι με μια έννοια απλούστερα. Η αξία του συνίσταται στο να καταφέρει να αποδείξει την θέση που υποσχέθηκε με τρόπο ξεκάθαρο και συστηματικό, έτσι ώστε αυτή η θέση να αναγκάζει τρόπον τινά την συγκατάθεση του αναγνώστη. Αυτό όμως φυσικά κάθε άλλο παρά απλό είναι να επιτευχθεί. Στα επόμενα κεφάλαια θα συζητήσουμε μερικές στρατηγικές “επιτυχίας”. Προς το παρόν πρέπει να γίνει σαφής ο στόχος του φιλοσοφικού κειμένου, γιατί είναι αυτός που καθορίζει την δομή του με την οποία θα ασχοληθούμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε το εξής. Η εύρεση της θέσης που θα υποστηρίξουμε προϋποθέτει πολλή δουλειά. Χωρίς θέση δεν έχουμε φιλοσοφικό λόγο, δηλαδή φιλοσοφικό δοκίμιο, και αυτό για δύο σοβαρούς λόγους. Πρώτον, γιατί δεν έχουμε τίποτα που να υποστηρίζουμε ορθολογικά (που θα δούμε τι θα πει), και δεύτερον, γιατί χωρίς θέση δεν εγείρουμε συζήτηση, δεν επιδεχόμαστε κριτική, δεν δίνουμε έναυσμα για σκέψη, κάτι που

επίσης αποτελεί βασικό στόχο ενός φιλοσοφικού δοκιμίου. Η απαίτηση για θέση δε σημαίνει φυσικά ότι σπεύδουμε να πάρουμε μία οποιαδήποτε θέση προκειμένου να συστήσουμε φιλοσοφικό λόγο. Προφανέστατα κάποιες θέσεις δεν είναι φιλοσοφικές θέσεις, είτε επειδή δεν είναι θέσεις πάνω σε φιλοσοφικά ζητήματα, είτε επειδή είναι ανόητες, ουτοπικές, είτε επειδή δεν επιδέχονται υποστήριξη, κριτική κτλ. Επίσης είναι προφανές ότι κάποιες θέσεις “πέφτουν” στην πρώτη ένσταση ή ερώτηση. Η δουλειά που χρειάζεται για την εύρεση μιας θέσης είναι ένα σημαντικό μέρος της φιλοσοφικής δουλειάς η οποία προηγείται της συγγραφής του δοκιμίου. Την δουλειά αυτή θα την ονόμαζα “ανάλυση”, και θα την συζητήσω σε επόμενο κεφάλαιο. Εδώ όμως είναι σημαντικό να τονίσω το εξής. Η ανάλυση αυτή συχνά δεν είναι τίποτε άλλο από την προσπάθεια να γράψουμε ένα δοκίμιο υποστηρίζοντας μία θέση. Κατά την συγγραφή του δοκιμίου υποχρεωνόμαστε να αναλύσουμε την έννοια που μελετούμε αλλά και την θέση που υποστηρίζουμε, και τελικά να πραγματευτούμε το υπό εξέταση ζήτημα συχνά με τρόπο διαφορετικό από αυτόν με τον οποίο είχαμε αρχίσει την συγγραφή μας.

Υπάρχουν πολλοί και ενδιαφέροντες λόγοι γιατί συμβαίνει αυτό, έναν όμως είναι καίριο να αναφέρουμε εδώ. Αυτός είναι ότι γράφοντας, και γενικότερα χρησιμοποιώντας την γλώσσα, ανακαλύπτουμε τι ακριβώς σκεφτόμαστε, τι θέλουμε να πούμε. Η παρατήρηση αυτή προφανέστατα επιδέχεται μεγάλη συζήτηση ακριβώς επειδή κρύβει φιλοσοφικές παραδοχές για την γλώσσα. Ιστορικά η αντίληψη αυτή εμφανίζεται με την ανατολή της φιλοσοφίας στην αρχαιότητα στο πρόσωπο του Σωκράτη που ζητά από τους συνομιλητές του να εκφράσουν τις απόψεις τους τις οποίες, όπως αποκαλύπτεται στους πλατωνικούς διαλόγους, δεν έχουν ξεκαθαρίσει πολύ καλά.

Το πρακτικό δίδαγμα για εμάς είναι ότι η φιλοσοφική δουλειά συνίσταται κατά βάση στην συγγραφή. Γράφοντας προσπελάζουμε ένα ζήτημα και εξελίσσουμε μία θέση. Και εδώ θα έλεγα ότι υπάρχει μια διαφορά της φιλοσοφικής από την επιστημονική δουλειά, δηλαδή από τον τρόπο με τον οποίο δουλεύουν οι επιστήμες. Στις επιστήμες υπάρχει μια ιεράρχηση μεταξύ της εύρεσης αποτελεσμάτων και της καταγραφής τους σε ένα επιστημονικό κείμενο. Στην φιλοσοφία τέτοια ιεράρχηση δεν υπάρχει. Για την ακρίβεια η ιεράρχηση αυτή αποτυπώνεται σε επίπεδα γραφής. Πρόκειται για ένα επίπεδο γραφής (που τελικά μπορεί να είναι και πολλά) όταν αναζητούμε τι ακριβώς σκεφτόμαστε ή θέλουμε να πούμε, και πρόκειται για ένα άλλο επίπεδο γραφής όταν διατυπώνουμε πια μια λίγο πολύ διαρθρωμένη και κατασταλαγμένη άποψη.

Στον παρόν κεφάλαιο εστιάζουμε στο δεύτερο επίπεδο γραφής. Ωστόσο είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι το τελικό επίπεδο γραφής δεν διακρίνεται απολύτως από τα

προηγούμενα, αφού και στο τελευταίο, καθώς αναλύουμε, εξηγούμε, επιχειρηματολογούμε, κατανοούμε τελικά καλύτερα το ζήτημα με το οποίο καταπιανόμαστε. Με άλλα λόγια, η γραφή στην φιλοσοφία δεν είναι μόνο τρόπος παρουσίασης συμπερασμάτων αλλά και τρόπος έρευνας. Αν η φιλοσοφική γραφή είναι τόσο δύσκολη και επίπονη, είναι επειδή αντικατοπτρίζει τις δυσκολίες του να κάνει κανείς φιλοσοφία.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι ο βασικός λόγος για τον οποίο γράφουμε φιλοσοφικά δοκίμια είναι ότι αυτός είναι ο κύριος τρόπος για να κάνουμε φιλοσοφική έρευνα, η κύρια οδός για να κάνουμε φιλοσοφία αλλά και για να μάθουμε να κάνουμε φιλοσοφία. Αν είναι έτσι, τότε η φιλοσοφική μας συγγραφή ως έναν βαθμό έχει για στόχο της τους άλλους και ως έναν άλλο στοχεύει να βοηθήσει εμάς να καταλάβουμε καλύτερα τα ζητήματα τα οποία πραγματευόμαστε, να γίνουμε φιλόσοφοι. Με την έννοια αυτή έχει σχετικά μικρή σημασία τελικά αν το κοινό μας είναι ο καθηγητής μας, οι συμφοιτητές μας, ή το κοινό της εφημερίδας μίας πόλης. Φυσικά ανάλογα με το κοινό μας ίσως χρειάζεται να εξηγήσουμε περισσότερα ή λιγότερα. Αλλά το σημαντικό είναι ότι σε κάθε περίπτωση χρειάζεται να εξηγήσουμε πάντοτε πολλά, γιατί δεν έχει σημασία αν οι άλλοι (π.χ. ο καθηγητής μας) γνωρίζουν. Είναι η δική μας φιλοσοφική γνώση που ελέγχεται και εμείς είμαστε αποκλειστικά υπεύθυνοι για ό,τι υποστηρίζουμε. Πράγμα που σημαίνει ότι δεν μπορούμε να θεωρούμε αυτονόητες έννοιες και όρους με την δικαιολογία ότι οι άλλοι γνωρίζουν. Στο βαθμό που εμείς είμαστε οι συγγραφείς του δοκιμίου, εμείς είμαστε υπεύθυνοι για τους όρους και τις έννοιες που χρησιμοποιούμε, των οποίων το περιεχόμενο είναι πολύ λιγότερο προφανές από ότι συνήθως νομίζουμε, αλλά επιπλέον εμείς είμαστε αυτοί που μαθαίνουμε γράφοντας και που κρινόμαστε γι' αυτό.

Το γεγονός αυτό έχει και μια σημαντική υφολογική συνέπεια. Η υποστήριξη μιας φιλοσοφικής θέσης είναι προσωπική υπόθεση και ως τέτοια πρέπει να προβάλλεται. Πρέπει συνεπώς να γράφουμε σε πρώτο πρόσωπο, κάτι που θα μας θυμίζει την ευθύνη για όσα υποστηρίζουμε και που απαιτεί κάτι σημαντικό, το θάρρος της γνώμης και της έκθεσης σε κριτική. Το θάρρος αυτό είναι μια πολύ σημαντική αρετή του φιλοσόφου και του σκεπτόμενου ανθρώπου γενικά. Δεν πρόκειται για επίδειξη, αλαζονεία, ή προβολή, αλλά για την ικανότητα να διακρίνω ότι μία θέση είναι σημαντική και αληθής και ότι οφείλω να την υποστηρίξω. Δεν έχει τελικά σημασία αν η θέση είναι αληθής, ψευδής, ή προβληματική με κάποιον τρόπο. Σημασία έχει ότι παίρνοντας μια θέση ενδιαφέρομαι για το τι επιτάσσει ο λόγος και αποκομίζω κάθε φορά μια εικόνα για το πόσο ακόμα πρέπει να τον εξελίξω. Με αυτά στο νου ας περάσουμε στο ζήτημα της δομής ενός φιλοσοφικού δοκιμίου.

2. Η δομή ενός φιλοσοφικού δοκιμίου

Ο Σωκράτης στον *Φαίδρο* (264C) φέρεται να μιλάει ως εξής: “κάθε λόγος οφείλει να έχει τη σύσταση ενός ζωντανού οργανισμού με το δικό του σώμα. Δεν θα πρέπει να του λείπει ούτε κεφάλι ούτε πόδια, αλλά θα πρέπει να έχει μέση και άκρα έτσι συνθεμένα που να ταιριάζουν μεταξύ τους και με το συνολικό έργο.”

Η σωκρατική μεταφορά εστιάζει σε ένα βασικό χαρακτηριστικό κάθε γραπτού ή και προφορικού λόγου, ότι θα πρέπει δηλαδή να έχει δομή που να είναι ολοκληρωμένη και αρμονική προκειμένου να είναι λειτουργική, έτσι ώστε να εξυπηρετεί τον βασικό μας στόχο που είναι είτε να πληροφορήσουμε είτε, στην περίπτωση του φιλοσοφικού δοκιμίου, να πείσουμε για μία φιλοσοφική θέση με ορθολογικό τρόπο. Ποιά πρέπει να είναι αυτή η δομή; Προφανώς δεν υπάρχει μόνο μία ενδεδειγμένη δομή αλλά πολλές εναλλακτικές. Υπάρχουν ωστόσο ορισμένες θεμελιωδέστερες δομές, και πριν τολμήσουμε να επιχειρήσουμε κάποιες άλλες πιο “ανατρεπτικές” ή περίπλοκες, θα πρέπει να προσπαθήσουμε πρώτα να εφαρμόσουμε ορισμένες τουλάχιστον φορές τις θεμελιωδέστερες. Ο λόγος είναι απλός. Εφαρμόζοντας αρκετές φορές μια βασική δομή φιλοσοφικής γραφής, αποκτούμε προοδευτικά μια αίσθηση του στόχου και της ουσίας της φιλοσοφικής συγγραφής, τον οποίο στη συνέχεια μπορούμε να τον πετύχουμε και μέσα από εναλλακτικές δομές γραφής.

Ποιά είναι λοιπόν μία βασική δομή φιλοσοφικής γραφής; Η βασική δομή ενός δοκιμίου σε μεγάλο βαθμό εκφράζεται στη παρακάτω ρήση του Winston Churchill: πες μας τι πρόκειται να υποστηρίξεις, υποστήριξέ το, πες μας τι υποστήριξες. Την στοιχειώδη αυτή δομή μπορούμε να την αναπτύξουμε αναλυτικότερα ως εξής:

- I. Διατύπωσε την θέση που θα υποστηρίξεις
- II. Παρουσίασε επιχειρήματα υποστηρικτικά της θέσης
- III. Δείξε ότι τα επιχειρήματα ισχύουν και ότι οι προκείμενές τους είναι αληθείς
- IV. Διατύπωσε το συμπέρασμα που έχεις αποδείξει

Η παραπάνω δομή είναι σε μεγάλο βαθμό συνέπεια της στόχευσης του φιλοσοφικού δοκιμίου που περιέγραψα πιο πάνω. Το πρώτο βήμα, λοιπόν, σε ένα φιλοσοφικό δοκίμιο είναι η διατύπωση της θέσης που σκοπεύουμε να υποστηρίξουμε. Στο στάδιο αυτό συχνά έχει νόημα να διακρίνουμε τη θέση που παίρνουμε από άλλες θέσεις σχετικά με το ίδιο ζήτημα, ιδιαίτερα αν υπάρχει κίνδυνος να ταυτίσει κανείς τη θέση μας με μία επιφανειακά παρόμοια αλλά αρκετά διαφορετική κατά τη γνώμη μας, ή να την αντιδιαστείλλουμε με

θέσεις πολύ διαφορετικές από την δική μας. Με τον τρόπο αυτό συχνά επιτυγχάνουμε να παρουσιάσουμε το “τοπίο” των απόψεων και των υποστηρικτών τους, το κάνουμε όμως όχι απλά πληροφοριακά αλλά στο πλαίσιο της παρουσίασης της προσωπικής μας θέσης. Έχει, επίσης αξία στην ίδια ενότητα να εξηγήσουμε την σημασία του υπό πραγμάτευση προβλήματος στο πλαίσιο ενός φιλοσοφικού πεδίου (ηθική, φιλοσοφία της επιστήμης) ή ενός γενικότερου φιλοσοφικού προβλήματος (π.χ. την σημασία της έννοιας του προσώπου στη διερεύνηση ζητημάτων ανθρώπινης αξιοπρέπειας).

Στο δεύτερο βήμα της προτεινόμενης δομής δίνουμε το επιχειρήμα που υποστηρίζει την θέση μας. Είναι σημαντικό στο στάδιο αυτό να παρουσιάσουμε τις προκείμενες του επιχειρηματός μας, έτσι ώστε ο αναγνώστης να μπορεί να παρακολουθήσει.

Τι εννοούμε με τον όρο “προκείμενες”; Προκείμενες είναι τα συστατικά ενός επιχειρήματος. Στο παρακάτω φορμαλιστικό επιχειρήμα

- 1 Όλα τα α είναι β
- 2 Όλα τα β είναι γ

3 Άρα όλα τα α είναι γ

οι προτάσεις 1 και 2 είναι προκείμενες και η πρόταση 3 συμπέρασμα. Τα επιχειρήματά μας δεν είναι όμως συνήθως φορμαλιστικά. Συνήθως είναι του εξής τύπου. Οι ηθικοί νόμοι είναι ουσιαστικά φυσικοί νόμοι και για αυτό αντικειμενικοί και έλλογοι. Στο επιχειρήμα αυτό οι προκείμενες είναι οι εξής.

1. Οι ηθικοί νόμοι είναι φυσικοί νόμοι
2. Οι φυσικοί νόμοι είναι αντικειμενικοί και λογικοί

3. Άρα οι ηθικοί νόμοι είναι αντικειμενικοί και λογικοί

Τώρα, το γεγονός ότι συγκροτείται έτσι το επιχειρημά μας δε σημαίνει φυσικά ότι αληθεύει κιόλας. Η προκείμενη 2, για παράδειγμα, μπορεί δικαίως να εγείρει ενστάσεις σχετικά με την εγκυρότητά της. Η συζήτηση για την εγκυρότητα των προκείμενων του επιχειρήματος θα πρέπει να μας αποσχολήσει στο δοκίμιό μας, στην ενότητα 3. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διακρίνουμε ανάμεσα σε εγκυρότητα και αλήθεια. Το πιο πάνω φορμαλιστικό επιχειρήμα είναι έγκυρο αλλά μπορεί να μην είναι αληθές αν δεν είναι αληθής μία προκείμενη, π.χ. ότι όλα τα α είναι β. Περισσότερα για την εγκυρότητα και την αλήθεια ενός επιχειρήματος στην επόμενη ενότητα.

Προφανώς οι ενότητες II και III του δοκιμίου μας είναι πολύ στενά συνδεδεμένες. Ενώ στην ενότητα II εξηγούμε τι σημαίνουν οι προκειμένες μας, εξηγώντας το περιεχόμενο των σημαντικών φιλοσοφικών όρων που περιέχουν (π.χ. νόμος, φύση, αντικειμενικός, έλλογος, στο παραπάνω παράδειγμα), στην ενότητα III σκοπός μας είναι να δείξουμε πως το συμπέρασμά μας, η θέση μας δηλαδή, προκύπτει από τις προκειμένες μας.

Στην ενότητα III μπορούμε, και θα έλεγα ότι ενδείκνυται, να αναμετρηθούμε με ενστάσεις που έχουν ήδη διατυπωθεί ενάντια στη θέση μας ή με ενδεχόμενες ενστάσεις. Κάτι τέτοιο είναι σημαντικό να το κάνουμε γιατί κáνοντάς το μπορεί να διαπιστώσουμε σημαντικά προβλήματα για τη θέση μας που είτε ξεπερνιούνται, οπότε δείχνουμε τον τρόπο, είτε όχι, οπότε τροποποιούμε ή εγκαταλείπουμε τη θέση μας και ξαναγράφουμε το δοκίμιο μας (πράγμα συχνά αναπόφευκτο, αφού όπως είπα γράφοντας βρίκουμε τι θέλουμε να πούμε αλλά και το λέμε –δες πιο πάνω κεφ. 1). Είναι χαρακτηριστικό καλού φιλοσοφικού δοκιμίου η θέση του να μην “πέφτει” με την πρώτη ένσταση, ή τουλάχιστον να έχει προσπαθήσει να αναλογιστεί τις πιθανές ενστάσεις.

Το τελευταίο μέρος του δοκιμίου μπορεί να διαμορφωθεί με αρκετούς τρόπους. Ένας τέτοιος είναι να συνοψίσουμε την θέση που υποστηρίζαμε και το επιχείρημα με το οποίο την υποστηρίζαμε. Ένας άλλος είναι εκτός από αυτό να προσθέσουμε τι περαιτέρω συνέπειες έχει η θέση που υποστηρίζαμε.

Με βάση τα παραπάνω, η βασική δομή του ενός φιλοσοφικού δοκιμίου μπορεί να είναι αναλυτικότερα η εξής:

I. Παρουσιάζεις το φιλοσοφικό ζήτημα και εξηγείς τι θα αποδείξεις/συζητήσεις

- α) εντάσσεις το συγκεκριμένο ζήτημα στο γενικότερο φιλοσοφικό πλαίσιο που ανήκει (π.χ. πρόβλημα σχέσης σώματος-νου, κανονιστικότητας κτλ)
- β) κάνεις λόγο για την σπουδαιότητα του ζητήματος
- γ) διατυπώνεις τη θέση σου στο ζήτημα
- δ) διακρίνεις τη θέση σου από αντίθετες αλλά και παραπλήσιες θέσεις που έχουν διατυπωθεί στην ιστορία της φιλοσοφίας
- ε) πληροφορείς για τους όρους/έννοιες που θα χρησιμοποιήσεις στο δοκίμιο χωρίς να εξηγήσεις ή τους εξηγείς στο σημείο αυτό

II. Αναπτύσσεις το επιχείρημα που στηρίζει τη θέση σου

- α) αναλύεις το επιχείρημα στις προκειμένες του και εξηγείς τι σημαίνουν

(εξηγείς τους όρους που περιέχουν)

β) συνοψίζεις την κεντρική ιδέα και ισχύ του επιχειρήματος

III. Δείχνεις ότι το επιχειρήμά σου ισχύει

α) εξηγείς πως το συμπέρασμα, η θέση σου, συνάγεται από τις προκείμενες

β) συχνά χρειάζεται να εστιάσουμε στις σχέσεις μεταξύ εννοιών, πως δηλαδή σχετίζονται μεταξύ τους (π.χ. βούληση-αυτονομία, αξίες-γνώση, πρόσωπο-αξιοπρέπεια)

γ) δείχνεις ότι οι προκείμενες σου ισχύουν (π.χ. ότι οι φυσικοί νόμοι ισχύουν ανεξάρτητα από παρατηρητές)

δ) δίνεις παραδείγματα ή επιχειρήματα εκ του αντιθέτου, κατάληξη σε άτοπο, ή και άλλα συνοδευτικά υποστηρικτικά της θέσης σου επιχειρήματα

ε) παρουσιάζεις και συζητάς διατυπωμένες αλλά και ενδεχόμενες ενστάσεις και δείχνεις ότι δεν ισχύουν κατά της θέσης σου (π.χ. βασίζονται σε λάθος ερμηνεία των εννοιών, όρων, προκύπτουν από συλλογιστικό λάθος κτλ)

IV. Συμπέρασμα

α) Συνοψίζεις την θέση που υποστήριξες και το επιχειρήμα για αυτήν

β) Συζητάς σύντομα τις συνέπειες που η θέση αυτή έχει για σχετικά ζητήματα

Η παραπάνω δομή δεν είναι φυσικά, υπενθυμίζω, η μόνη ενδεδειγμένη, και έτσι δεν είναι υποχρεωτική. Περιέχει όμως τα βασικά από τα συστατικά εκείνα που είναι απαραίτητα για την συγγραφή ενός φιλοσοφικού δοκιμίου. Είναι εμφανές ότι στη δομή αυτή κεντρική θέση έχει το επιχειρήμα. Είναι σκόπιμο λοιπόν να μιλήσουμε για αυτό.

3. Το επιχειρήμα

Ο όρος “επιχείρημα” σημαίνει στην μη τεχνική του σημασία “άπλωμα των χεριών”, “προσπάθεια”. Με την τεχνική του σημασία ο όρος απαντά στα *Τοπικά* του Αριστοτέλη για να δηλώσει μια λογική κατασκευή που μπορεί να πείσει τους άλλους σε μια συζήτηση, είναι μέσο που χρησιμεύει στην διαλεκτική. Το επιχειρήμα αποτελεί την ουσία ενός φιλοσοφικού δοκιμίου καθώς είναι το κύριο μέσο για να αποδείξουμε ορθολογικά μία θέση.

Ας αρχίσουμε επισημαίνοντας τι ακριβώς είναι το επιχειρήμα. Όπως ήδη υπαινίχθηκα, είναι μια λογική κατασκευή που αποτελείται από προκείμενες και ένα συμπέρασμα που προκύπτει από αυτές. Το ζήτημα τώρα είναι πως κάνουμε ένα επιχειρήμα. Όπως

συνήθως λένε όσοι διδάσκουν λογική, τα επιχειρήματα είναι δύο ειδών, τα καλά και τα κακά. Τι κάνει ένα επιχείρημα καλό;

Η απάντηση είναι τρία πράγματα. Να ισχύει τυπικά, να αληθεύουν οι προκειμένες του ως περιεχόμενο, να είναι σχετικό με το ζήτημα και κατανοητό.

Ας δούμε κάθε ένα από τα χαρακτηριστικά αυτά ξεχωριστά.

Σχετικά με την ισχύ ενός επιχειρήματος, πρόκειται για την ορθότητα της συναγωγής του συμπεράσματος από τις προκειμένες. Για παράδειγμα:

1 Αν ο Γιάννης έχει δουλειά, έχει και χρήματα

2. Ο Γιάννης έχει δουλειά

3 Ο Γιάννης έχει χρήματα

Το πιο πάνω επιχείρημα έχει μια σαφή και αναγνωρίσιμη μορφή που στην ιστορία της λογικής αποκαλούμε modus ponens (pono=θέτω). Σχηματικά είναι ο εξής

Αν p , τότε q

p

q

Άλλες μορφές συλλογισμών είναι οι εξής.

Modus tollens (tollo=αφαιρώ)

Διαζευκτικός συλλογισμός

Υποθετικός συλλογισμός

p ή q

Αν p , τότε q

Αν p , τότε q

όχι p

όχι p

Αν q , τότε r

q

όχι q

Αν p , τότε r

Στις παραπάνω μορφές συλλογισμών, ο τρόπος συμπερασμού είναι τυπικός, φορμαλιστικός, δηλαδή το συμπέρασμα προκύπτει λογικά από τις προκειμένες. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι το επιχείρημα αναγκαστικά αληθεύει, ακριβώς γιατί αυτό εξαρτάται από το αν αληθεύουν οι προκειμένες του. Η αλήθεια των προκειμένων εξαρτάται σημαντικά από το αν αληθεύει σε αυτές το περιεχόμενο των όρων που περιέχουν.

Στο παράδειγμα

Οι Στωικοί είναι ντετερμινιστές

Ο ντετερμινισμός καταργεί την ελευθερία της βούλησης

άρα οι Στωικοί καταργούν την ελευθερία της βούλησης

προφανώς πολλά εξαρτώνται από το περιεχόμενο του όρου “ντετερμινισμός” αλλά και “ελευθερία της βούλησης”. Ενώ λοιπόν οι Στωικοί με μια έννοια είναι ντετερμινιστές, δεν καταργούν την ελευθερία της βούλησης – το αντίθετο με μια έννοια συμβαίνει.

Συχνά για να δείξουμε ότι οι προκείμενές μας αληθεύουν, θα πρέπει να δώσουμε επιπλέον του προσδιορισμού των όρων πληροφορίες, παραδείγματα, ή και σχετικά επιχειρήματα.

Στο επιχείρημα, για παράδειγμα

Η Βίβλος είναι ο λόγος του Θεού

Ο λόγος του Θεού αληθεύει

άρα η Βίβλος αληθεύει

θα πρέπει να μας δοθούν λόγοι για να υιοθετήσουμε την προκείμενη 2 ως αληθή. Ο λόγος του τύπου “επειδή το λέει η Βίβλος”, είναι προφανώς προβληματικός, γιατί σε αυτή την περίπτωση αναδιατυπώνουμε το συμπέρασμα, δεν δίνουμε λόγους για την αλήθεια της προκείμενης 2.

Εκτός από την τυπική ισχύ του επιχειρήματος και την αλήθεια του, θα πρέπει να διακρίνεται και από δύο ακόμα χαρακτηριστικά, να είναι σχετικό με το υπό εξέταση ζήτημα και κατανοητό. Δηλαδή, οι προκείμενες του επιχειρήματος θα πρέπει να είναι σχετικές και αρκετά πληροφοριακές με το υπό εξέταση ζήτημα, διαφορετικά δεν έχει καμία δύναμη στο πλαίσιο του δοκιμίου μας ακόμα και αν ισχύει/αληθεύει.

Για παράδειγμα

Ή υπάρχει ελεύθερη βούληση ή ο Κάντ ήταν ανόητος

ο Κάντ δεν ήταν ανόητος

άρα υπάρχει ελεύθερη βούληση

το επιχείρημα ισχύει τυπικά ως διαζευκτικός συλλογισμός, όμως το δεύτερο σκέλος της διάζευξης δεν έχει καμία σχέση με το ζήτημα της ελεύθερης βούλησης, δεν δίνει δηλαδή καμία σχετική διαφωτιστική πληροφορία. Είναι αρκετά δύσκολο να περιγραφεί πως ένα επιχείρημα γίνεται σχετικό με το υπό εξέταση ζήτημα και κατανοητό ως τέτοιο. Προφανώς

αυτό μαθαίνεται μόνο με την άσκηση στην επιχειρηματολογία. Θα πρέπει όμως να θυμόμαστε ότι ένα επιχείρημα για να είναι πειστικό, χρειάζεται να είναι κάτι αρκετά παραπάνω από ισχύον και αληθές.

4. Πειστικά επιχειρήματα

Προφανώς πειστικό είναι το επιχείρημα που πείθει κάποιον ή κάποιους. Το γεγονός ότι κάποιος πείθεται από ένα κακό επιχείρημα δεν κάνει το επιχείρημα πειστικό. Αντίθετα, αν κάποιος δεν πείθεται από ένα έγκυρο επιχείρημα, αυτό συνιστά πρόβλημα που μας ενδιαφέρει γιατί ένα έγκυρο ή και αληθές επιχείρημα δεν είναι αυτομάτως ένα πειστικό επιχείρημα. Ο λόγος είναι ότι σε μια τέτοια περίπτωση μπορεί το επιχείρημα να νοσεί με πολλούς διαφορετικούς τρόπους που να συσκοτίζουν την αλήθεια του. Μπορεί για παράδειγμα το επιχείρημα να είναι περισσότερο συμπυκνωμένο και περίπλοκο από όσο μπορεί να κατανοήσει ένα ορισμένο κοινό ή κάποτε και για οποιοδήποτε κοινό, να μην έχει προηγηθεί εξήγηση των όρων που χρησιμοποιεί, οπότε να μην γίνεται κατανοητό.

Πως γίνεται λοιπόν ένα επιχείρημα πειστικό; Καταρχάς θα πρέπει να περιέχει προκείμενες σχετικές με το ζήτημα στο οποίο εστιάζει. Οι προκείμενες αυτές να δίνουν πληροφορίες και να συνιστούν βήματα συλλογιστικά που να είναι έγκυρα, π.χ. χωρίς ελεύθερη βούληση (υπό την α ή β έννοια) δεν υπάρχει ευθύνη. Να έχει προηγηθεί εξήγηση των όρων όχι μόνο σε επίπεδο γλωσσικής αποσαφήνισης αλλά και σε επίπεδο φιλοσοφικής, εννοιολογικής αποσαφήνισης. Ο όρος “ελεύθερη βούληση” για παράδειγμα, ή όρος “αιτιοκρατία” (ντετερμινισμός) χρήζουν και των δύο, αλλά κυρίως φιλοσοφικής αποσαφήνισης ακριβώς επειδή οι όροι αυτοί έχουν χρησιμοποιηθεί και χρησιμοποιούνται με διαφορετική έννοια στην ιστορία της φιλοσοφίας. Η έννοια της ελεύθερης βούλησης που μπορεί να υιοθετεί ένας ντετερμινιστής είναι αρκετά διαφορετική από αυτή που δέχεται ένας αντίπαλός του, μη ντετερμινιστής, οπότε με μία έννοια μιλούν για διαφορετικά πράγματα. Επίσης ένα πειστικό επιχείρημα θα πρέπει να έχει επιμείνει αρκετά στην απόδειξη της αλήθειας των προκείμενών του, με επιμέρους επιχειρήματα, παραδείγματα, λογική ανάλυση εννοιών κτλ. Τέλος, ένα πειστικό επιχείρημα θα πρέπει να διέπεται από μερικές ακόμα αρετές, όπως συνέπεια στην χρήση των όρων, σαφήνεια, λογική συνέπεια. Ας περάσουμε να συζητήσουμε αυτές τις αρετές.

5. Συνέπεια

Η συνέπεια είναι αρετή ουσιαστική σε κάθε δοκιμιακό λόγο και αφορά σε πολλά επίπεδα, όπως την συνέπεια στην χρήση ορολογίας, την συνέπεια με τους προηγούμενους ισχυρισμούς, την συνέπεια στην υποστήριξη της ίδιας θέσης σε όλη την έκταση του δοκιμίου.

Ας ξεκινήσουμε με την συνέπεια στο πρώτο επίπεδο. Είναι διαδεδομένη η άποψη, πιθανότατα επειδή την μαθαίνουμε στο σχολείο, ότι θα πρέπει να ποικίλλουμε τον λόγο μας, δηλαδή να μην χρησιμοποιούμε συνεχώς τις ίδιες λέξεις, επειδή έτσι το κείμενό μας γίνεται επαναλαμβανόμενο και έτσι ίσως βαρετό. Τίποτα δεν είναι πιο καταστροφικό από μια τέτοια πρακτική σε ένα φιλοσοφικό δοκίμιο. Ο λόγος είναι απλός. Ποικίλοντας το λεξιλόγιο, δεν εξαιρούμε και όρους που είναι βασικοί για την υποστήριξη της θέσης μας, με συνέπεια ο αναγνώστης να μην γνωρίζει τελικά αν μιλούμε για το ίδιο πράγμα. Αν για παράδειγμα συζητούμε για την “ευδαιμονία”, δεν μπορούμε χωρίς ειδοποίηση να χρησιμοποιούμε εναλλακτικά τους όρους “ευτυχία”, “ευμάρεια”, ή αν μιλούμε για “νου” να εναλλάσσουμε τον όρο με “πνεύμα”, “ψυχή”, “μυαλό” κτλ. Η σταθερότητα στην χρήση των όρων είναι καίρια προκειμένου να υποστηριχθεί μια θέση και να συγκροτηθεί ένα πειστικό επιχείρημα, ακριβώς γιατί εξασφαλίζει την συνέχεια στον λόγο μας και στην προσοχή και κατανόηση του αναγνώστη. Αν λοιπόν χρειαζόμαστε την ίδια λέξη ξανά και ξανά δεν υπάρχει κανένας λόγος να μην την χρησιμοποιήσουμε και πολλοί καλοί λόγοι για να την χρησιμοποιήσουμε, όπως έδειξα πιο πάνω.

Ανάλογα σημαντική είναι και η συνέπεια στην χρήση των εννοιών με το ίδιο περιεχόμενο σε όλο το δοκίμιο και φυσικά την υποστήριξη της ίδιας θέσης. Είναι πολύ κοινό ατόπημα να τροποποιούμε το περιεχόμενο των εννοιών που χρησιμοποιούμε και κάποτε και της θέσης καθώς η εξέλιξη της γραφής του δοκιμίου μας αποκαλύπτει νέα δεδομένα που μας κάνουν να αναθεωρούμε. Στην περίπτωση αυτή θα πρέπει να έχουμε συνείδηση της μετατόπισης θέσης και να αναθεωρήσουμε το κείμενό μας από την αρχή. Ειδάλλως αυτουπονομευόμαστε, καθώς η θέση που αρχίσαμε να υποστηρίζουμε έχει εγκαταλειφθεί ήδη από εμάς τους ίδιους. Με άλλα λόγια κάθε ασυνέπεια σημαίνει ότι τουλάχιστον μία από τις δύο ή περισσότερες εκδοχές που προσφέρουμε είναι ψευδής.

6. Σαφήνεια

Η σαφήνεια θεωρείται σημαντική αρετή του δοκιμιακού λόγου ήδη από την αρχαιότητα. Και η σαφήνεια είναι μια αρετή με πολλά επίπεδα εφαρμογής. Ένα πρώτο επίπεδο είναι αυτό του λόγου στο μικροπίεδο των προτάσεων και των παραγράφων. Η σαφήνεια αυτού

του είδους προκύπτει πρώτον από την χρήση σαφούς γλώσσας, αποφεύγοντας όρους που είναι ποιητικοί, αρχαϊκοί, σπάνιοι, αποφεύγοντας με λίγα λόγια την λεξιθηρία. Προκύπτει επίσης η συνέπεια του πιο πάνω είδους από τον σύντομο, μικροπερίοδο λόγο. Πρέπει να γνωρίζουμε ότι μια περίοδος δεν μπορεί να σηκώσει παρά περιορισμένο εννοιολογικό φορτίο. Το ίδιο ισχύει, τηρουμένων των αναλογιών, και για μια παράγραφο. Μια περίοδος στοχεύει να πει ένα πράγμα, όχι τρία ή πέντε. Για περισσότερες σκέψεις χρειαζόμαστε και περισσότερες προτάσεις για να τις εκφράσουμε. Ανάλογα και στο επίπεδο της παραγράφου. Μια παράγραφος στοχεύει να εκφράσει μια κεντρική άποψη και κάποιες δευτερεύουσες που ενισχύουν την κεντρική άποψη. Μια καλή άσκηση στην σαφήνεια στο επίπεδο αυτό είναι να προσπαθήσουμε να εκφράσουμε τις απόψεις μας σε μια άλλη γλώσσα όπου τα περιθώρια που έχουμε στην χρήση του γλωσσικού της πλούτου είναι περιορισμένα. Θα δούμε ότι ο περιορισμός αυτός μπορεί να δράσει ευεργετικά ακριβώς γιατί δεν θα μπορούμε παρά να εκφράσουμε μία άποψη σε μία περίοδο, ειδικά αν η γλώσσα αυτή είναι τα αγγλικά, για λόγους που έχουν να κάνουν με την δομή της συγκεκριμένης γλώσσας.

Εκτός από την σαφήνεια στο γλωσσικό επίπεδο, καίρια σημασίας είναι η σαφήνεια στο επίπεδο της θέσης που υποστηρίζουμε ή των επιμέρους θέσεων που λειτουργούν ενισχυτικά προς την κύρια θέση. Για να έχουμε μια σαφή θέση, θα πρέπει, μεταξύ των άλλων, να προσδιορίσουμε με ακρίβεια την απόστασή μας από άλλες θέσεις που έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς και να ορίσουμε το περιεχόμενο των εννοιών που περιέχει η θέση μας. Η σαφήνεια στο γλωσσικό επίπεδο που περιγραψάμε πιο πάνω είναι εντελώς απαραίτητη προϋπόθεση για τη διατύπωση μιας σαφούς φιλοσοφικής θέσης. Αλλά αυτό μόνο δεν αρκεί. Για να διατυπώσουμε μια σαφή φιλοσοφική θέση, θα πρέπει πρωταρχικά να εντοπίσουμε μια φιλοσοφική άποψη και όχι μια άποψη που διατυπώνεται με φιλοσοφικές αξιώσεις χωρίς όμως να σημαίνει τίποτα φιλοσοφικά. Η κακή χρήση της γλώσσας μπορεί να καλύψει μια ρητορική ή κοινότυπη θέση και να την παρουσιάσει ως φιλοσοφική ενώ δεν είναι. Για τον λόγο αυτό η απλότητα και σαφήνεια στη χρήση της γλώσσας είναι δικλείδα ασφαλείας στην προσπάθεια εξεύρεσης μια πραγματικής φιλοσοφικής θέσης.

7. Η χρήση της βιβλιογραφίας

Σε κάθε επιστημονικό λόγο, σε λόγο δηλαδή που έχει αξιώσεις να δημιουργήσει γνώση, διαλεγόμαστε με την γνώση που έχει ήδη δημιουργηθεί και έχει αποτυπωθεί στην βιβλιογραφία. Δεν μπορούμε και δεν πρέπει να ξεκινούμε από το μηδέν, αδιαφορώντας για την ήδη υπάρχουσα γνώση. Αυτό όμως φυσικά δεν σημαίνει ότι είμαστε σκλάβοι της. Η

προσπάθεια για δημιουργία νέας γνώσης πολύ συχνά σημαίνει την απόρριψη ή έστω την κριτική προηγούμενης. Η χρήση της βιβλιογραφίας λοιπόν οφείλει να γίνεται με έναν κριτικό τρόπο χωρίς δέος μπροστά σε θεωρούμενες αυθεντίες.

Πρακτικά η βιβλιογραφία μας μπορεί να είναι δύο ειδών, κείμενα που κάποτε συνιστούν το αντικείμενο συζήτησης μας (π.χ. Πλάτωνας, Κάντ, Νεύτωνας, Νίτσε), και κείμενα που μας βοηθούν να τα κατανοήσουμε. Εννοείται ότι τα πρώτα είναι σημαντικότερα από τα δεύτερα, καθώς τα δεύτερα υπάρχουν για να εξηγήσουν τα πρώτα. Η διάκριση αυτή όμως δεν ισχύει πάντοτε, παρά μόνο αν έχουμε να γράψουμε ένα δοκίμιο που αντικείμενό του είναι να ερμηνεύσει ή/και να κρίνει την θέση ενός ιστορικού κειμένου. Στην περίπτωση αυτή το υπό ερμηνεία κείμενο είναι η πηγή μας, το αντικείμενο συζήτησης. Αν όμως συζητούμε για την ηθική αρετή, για παράδειγμα, τότε δικαιούμαστε να αντιμετωπίσουμε τόσο τον Αριστοτέλη όσο και τους σύγχρονους ερμηνευτές του ως βιβλιογραφία, αν και πάλι μια διάκριση υπάρχει στο βαθμό που οι δεύτεροι βασίζονται στον πρώτο και με μια έννοια τον προϋποθέτουν.

Σε κάθε περίπτωση όμως την στάση μας απέναντι στην βιβλιογραφία πρέπει να την διέπει ειλικρίνεια στην δήλωση των οφειλών μας προς αυτές, σεβασμός και κριτική στάση. Ο σεβασμός και η κριτική στάση είναι συμπληρωματικά. Κρίνουμε και επικρίνουμε κάτι που σεβόμαστε, δηλαδή ένα κείμενο που νομίζουμε ότι αξίζει τον κόπο να λάβουμε υπόψη μας και να αντιπαρατεθούμε μαζί του. Έλλειψη κριτικής στάσης είναι τελικά έλλειψη σεβασμού προς το εγχείρημα του φιλοσόφου με τον οποίο διαλεγόμαστε. Και μια τέτοια έλλειψη είναι φυσικά μοιραία και για το δικό μας εγχείρημα.

Γιώργος Καραμανώλης